

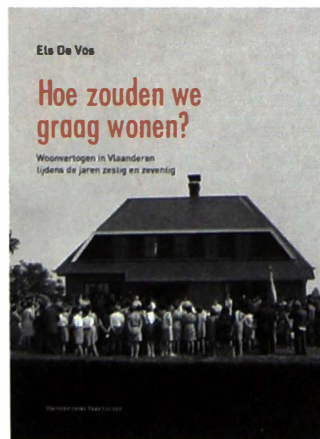
VERSCHUIVINGEN IN DE WOONCULTUUR VAN DE JAREN ZESTIG EN ZEVENTIG

Els De Vos

De grote schande van het dorp

Onlangs bezocht ik vrienden die een huis hadden gekocht in een gemeente in de Vlaamse Ardennen. “Het is niet zo groot”, hadden ze me verteld, waardoor ik een veeleer donkere, losstaande rijwoning met een zadel- of mansardedak verwachtte zoals wel meer voorkomt in landelijk Vlaanderen. Mijn verrassing was groot toen zich een langwerpige, balkvormig volume voor mijn ogen ontplooidde. Het huis was een waar pareltje van modernistische architectuur die zich opzienbarend onderscheidde van de andere woningen in het doodlopende straatje. De gevels plezieren mijn ogen met hun ritmische lijnenspel van stroken witgeschilderde baksteen, glas en hout. De bandramen, de kleine laboratoriumkeuken, de open trap, de ingebouwde kasten met bovenlichten en de talrijke schuifdeuren zorgden voor een aangenaam, goed verlicht, modernistisch interieur. De vrije hoogte op de begane grond bedroeg slechts een functionele 2,30 meter en aan de straatkant lag een garage, waarvan de ingang haast onzichtbaar in de zijgevel verscholen lag. De woning dateert maar liefst uit 1959 en was ontworpen door een laatste jaar student architectuur, André Goddeeris uit Kortrijk. De werfopvolging was gebeurd in samenwerking met Piet Sandra, de broer van Fred Sandra, ontwerper bij meubelfirma De Coene en de vormgever van de eerste edities van Interieur Kortrijk.¹

57

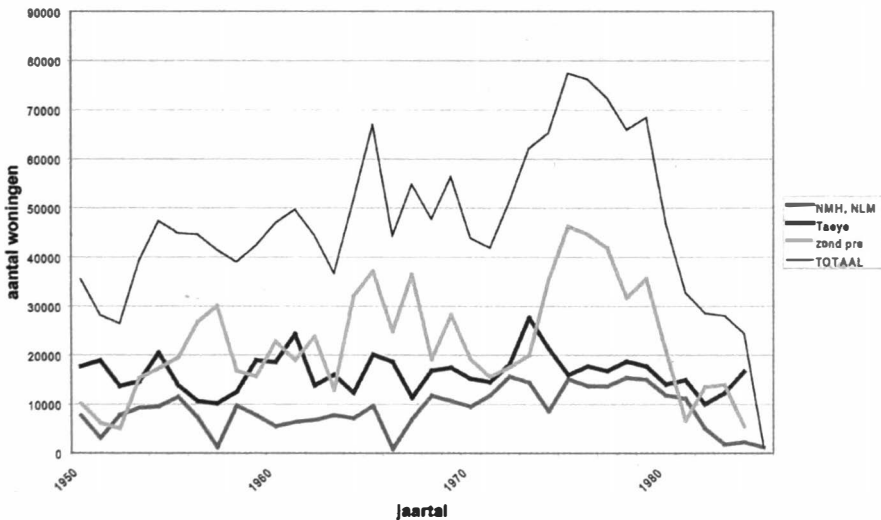

Figuur 1: De gecomponeerde gevel van de woning Dupuis-Metselaar in de Vlaamse Ardennen, Bevere, ontwerper: André Goddeeris, bouwjaar 1959 (© foto: Els De Vos)

Figuur 2: Woning Dupuis-Metselaar tussen de woningen met een meer traditionele, landelijke vormtaal

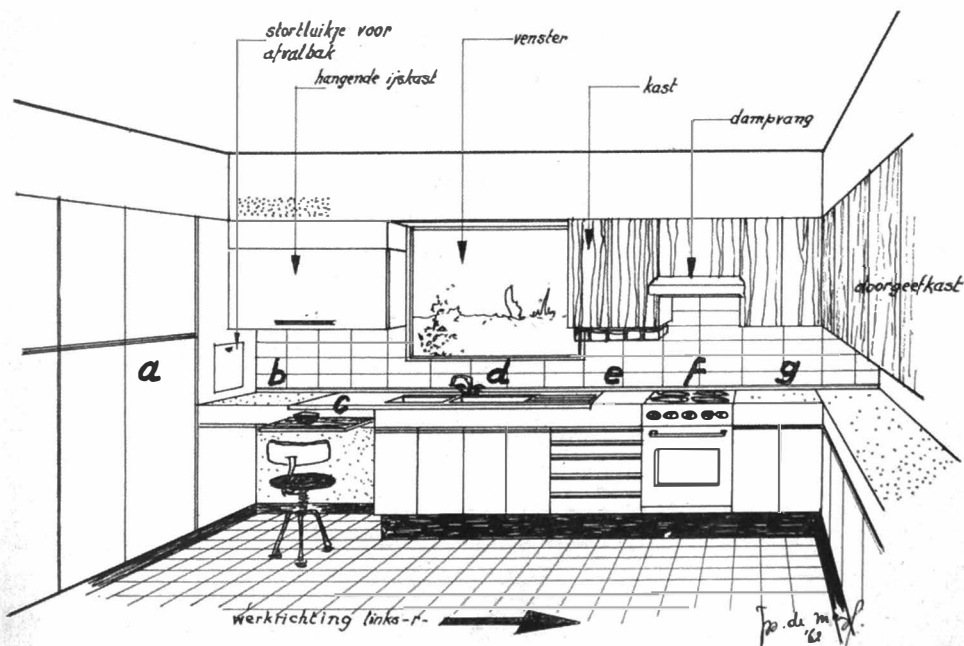
De oorspronkelijke eigenares, Jozefien Dupuis-Metselaar, was van Nederlandse afkomst, wisten de huidige bewoners te vertellen. Eveneens hadden ze gehoord dat het huis de grote schande van het dorp was. Dit verklaarde veel. Nederland heeft een totaal verschillende woningbouwtraditie dan België. Daar werd het “Nieuwe bouwen”, rationele wooninrichtingen en het modernisme veel sterker gepromoot dan in Vlaanderen. Onder meer de bekende culturele *Stichting Goed Wonen* (1946-1968) die bestond uit een samenwerking tussen verschillende professionele verenigingen van zowel ontwerpers, producenten, handelaars als consumenten, verrichtte heel wat modernistisch bekeringswerk.² Bovendien was de woningbouw grotendeels in handen van de overheid, wat maakte dat zij bepaalde zaken, zoals rationele keukens, uitgeruste badkamers en ingebouwde kasten, maar ook een modernistische vormgeving, implementeerde in haar sociale woningbouwprogramma’s. Aangezien de modernistische, functionele en rationele vormentaal vaak ook economisch het meest voordelig was, brak het modernisme veel gemakkelijker door in Nederland.

Figuur 3: Overzicht van de woningbouwproductie in België (1950-1985). De sociale huisvesting (NMH en NLM) is duidelijk laag, terwijl het aantal mensen dat zelf een woning bouwt de overduidelijke meerderheid vormt. (© Els De Vos, gebaseerd op: PEETERS, *Bouwstenen van sociaal woonbeleid. De Vlaamse Huisvestingsmaatschappij bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen*. 1, Nazareth: Schaubroeck, (1997), 57)

De Belgische woningmarkt is daarentegen helemaal anders gestructureerd. Tot 65,3 % van de Belgische huishoudens bezat – conform de visie van de politiek dominerende Christelijke Volkspartij - in 1976 een eigen woning (vandaag overigens 75%). Dit impliceert een veel grotere inspraak van bewoners in het ontwerp van hun woning. België kende geen nationale verenigingen zoals de Stichting Goed Wonen of de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen, die woonvoorlichting verschaften. In Vlaanderen was het vooral het zuilgebonden middenveld die de bewoners leerde wonen. Reeds

sinds het interbellum onderwezen de middenveldsorganisaties, zoals de Katholieke Arbeidersvrouwen KAV, de Boerinnenbond en de Socialistische (Vooruitziende) Vrouwen SVV, hun leden over een passende wooncultuur, zoals historica Sofie De Caigny aantoonde, en ook na de oorlog zetten zij dit verder, aldus de studie van Fredie Floré. En terwijl de zuilen in onze buurlanden aan kracht verloren, groeiden deze ledensterke organisaties in de jaren vijftig, zestig en zeventig gestadig aan. Door een grotere dienstverlening aan zowel hun leden, als de politieke partijen die subsidies voor de organisaties voorzagen, konden ze zichzelf in standhouden en vernieuwen. Staf Hellemans spreekt in dit verband over neo-zuilen.³ Bepaalde organisaties (deel van een sub-zuil), zoals de Christelijke Middenstands- en Burgervrouwen CMVB (tegenwoordig Markant), zagen toen zelfs pas het daglicht. Deze organisaties zagen wooncultuur als een essentieel onderdeel van hun educatieve aanbod en als een manier om nieuwe leden aan zich te binden. Sommigen, zoals de KAV en de Boerinnenbond, hadden vanaf het begin van de jaren zestig zelfs een eigen dienst, respectievelijk Dienst Wooncultuur en Dienst Wonen. Vooral de Boerinnenbond had een sterk uitgewerkte woondienst bestaaf door een woonconsulente avant-la-lettre, Maria Van Cleemput tot 1971 en Godelieve Van Cleemput tot 1982, bijgestaan door een secretaresse en één of twee binnenhuisarchitecten. Zij boden aan hun leden ideologisch gekleurd woonadvies via briefwisseling of huisbezoeken, organiseerden een systeem van kijkwoningen-avant-la-lettre, brachten met een zekere regelmaat handboeken uit en verzorgden een woonrubriek in hun ledenblad en dat van de Boerenbond.⁴

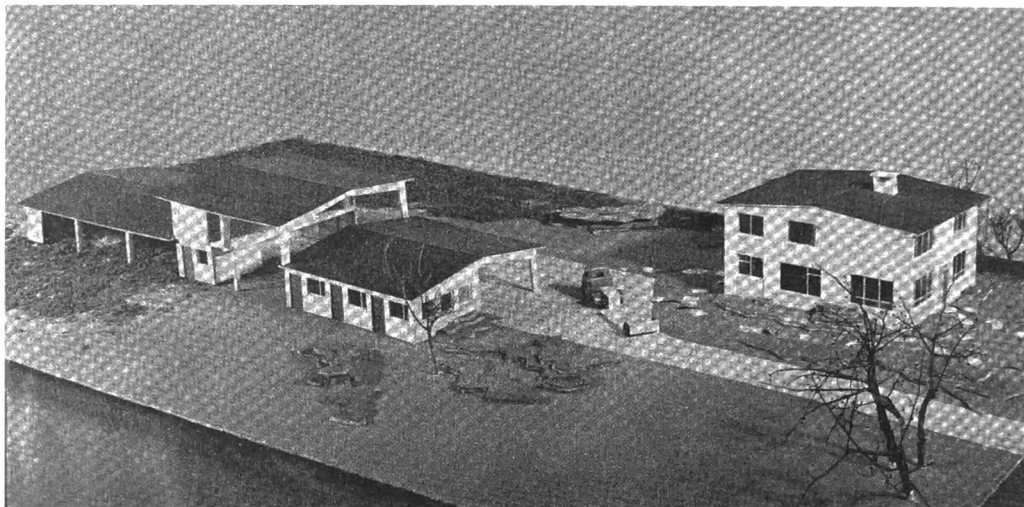
Figuur 4: Jos De Mey, "Een praktische aangename keuken", VERSTRAETE Luc (red.), Zo woont u beter, Brussel: Bond van Grote en van Jonge Gezinnen (1962), 45.

De middenveldorganisaties hielden zich uitstekend op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen over huishoudrationalisatie en moderne woningbouw. De verantwoordelijken van de woondienst schoolden zich regelmatig bij. De consulente van de Boerinnenbond volgde bijvoorbeeld cursussen in de befaamde huishoudschool te Wageningen. Bovendien waren diverse architecten betrokken bij de woonvoorlichting. Jul De Roover en later Christiane Magniette-Groenen schreef voor het blad van de Socialistische Vrouwen, Jos De Mey en Pieter De Bruyne voor dat van de BGJG, Lutgard d'Hellem de Vloed voor KAV en Willy van der Meeren voor de Boerinnenbond.

Tegelijk waren ze zich ervan bewust dat veel leden niet voor het moderne gewonnen waren. De moderne woningen wekten soms afkeer op zoals bovenstaande woning uit de Vlaamse Ardennen illustreert. Niet alleen de stijl kon weerstand oproepen – associaties met armoede en kilte doken regelmatig op – maar ook de sterk doorgedreven functionaliteit die afrekende met traditionele ruimten. De woningen die het middenveld promootte, hadden bijvoorbeeld geen dure kelder meer, maar een koele berging op het Noorden, en geen ‘beste kamer’ of ‘voorplaats’ meer die enkel gebruikt werd voor hoog bezoek of een belangrijk feest, maar wel een bureel of ‘kamer voor meerdere doeleinden’ achteraan de woning. Bewoners van een kijkwoning van de Boerinnenbond uit 1959 kregen regelmatig de volgende vraag: “Madam, als gij of uwe man dood gaat, waar zul je dan de lijkst zetten? Dat was normaal op de boerenbuiten, dat men een “beste kamer” had om bezoek te ontvangen en de kist op te baren.”⁵ Het feit dat die beste kamer, die ook dienst deed als rouwkamer, verdwenen was, konden zij niet vatten.

Getemperd modernisme

Op de hoogte van deze gevoeligheden bij hun leden, schipperde het middenveld tussen het modernisme en de verlangens bij hun publiek. Bijvoorbeeld het “Huis onzer Dromen” dat de Boerinnenbond tussen 1958 en 1962 promootte, had modernistische kenmerken, zoals ingebouwde kasten, grote raampartijen, een kleine keuken met doorgeefluik en een kamer voor meerdere doeleinden. Toch was deze architectuur helemaal niet zo strak als de woning van architect Goddeeris. Het dak was lichthellend – een compromis tussen een plat en het doorsnee zadeldak – en de ingebouwde kasten waren fragmentair over de kamers verdeeld in plaats van gegroepeerd langs één lange gang over de hele verdieping. Het middenveld opteerde voor een “getemperd modernisme”. Temperen staat hier voor een nieuwe “tint” geven, een nieuwe bewerking verschaffen waardoor het een transformatie ondergaat. Dit betekent concreet dat de middenveldorganisaties het modernisme van de avant-garde op maat van hun klanten sneden.

Figuur 5: Maquette uit 1958 van het Huis onzer Dromen met stallen in dezelfde getemperd modernistische vormtaal. (Boerinnenbond, Landelijke woning, Leuven: Boerinnenbond, Brasschaat: Drukkerij De Bièvre (1958), 9)

Maar zelfs deze richting kon de Boerinnenbond niet aanhouden. De mondigheid van de leden nam toe, terwijl architecten vanaf het einde van de jaren 1960 kampten met een legitimiteitscrisis, waardoor de organisatie nog meer moest ingaan op de desiderata van haar leden. De honderdste voorbeeldwoning van de Boerinnenbond is daar de getuige van.⁶ Met haar sterk hellend zadeldak, dakkapellen, onderverdeelde ramen met luiken, was deze woning het materiële resultaat van een bemiddeling tussen de leden en het middenveld. De bewoners wensten immers iets ‘tijdsloos’ en ‘degelijk’, waaronder ze een meer klassieke vormgeving begrepen. Het “getemperde modernisme” van het middenveld was hier veeleer “gedempt” of zelfs “verwaterd”.

Figuur 6: De honderdste voorbeeldwoning van de Boerinnenbond uit 1968 op de kaft (foto: repro. KADOC).

De Socialistische Vooruitziende Vrouwen waren pleitbezorgers van de sociale huisvesting. De appartementsblokken op het Kiel van Renaat Braem uit 1953 kreeg bijzonder veel lof,⁷ maar ook collectieve huishoudvormen. De Socialistische Vrouwen hielden af en toe bijvoorbeeld nog een betoeg voor collectieve huishoudelijke voorzieningen, zoals collectieve wasplaatsen, volkskeukens, kinderopvangcentra en allerlei instellingen voor cultuur, sport en ontspanning zoals scholen, bibliotheken, feest-, vergader- en concertzalen, speel- en sportpleinen, zwembad en parken.⁸

Vanaf eind jaren 1960 moesten ze dit betoeg opgeven, doordat de toegenomen individuele welvaart toenam en iedereen zich een wasmachine en dergelijke kon aanschaffen. De omslag in het huisvestingsdiscours van de socialisten kwam het meest tot uiting in het ledenblad van de in 1968 opgerichte Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid, *Golflengte Cultuur*, dat sporadisch over architectuur en ruimtelijke ordening berichtte. In augustus 1969 drukte het blad twee foto's af met de vraag: "Waarvan droomt U? Van een hypermodern appartement in deze luxueuze building of van dit huis op de heuvel te midden van de ongerepte natuur?"⁹ Een figuur van een ferme - een moderne woning met een landelijke evocatie door het zadeldak en de ramen met (sier)luiken in een tuin – werd daarentegen als ideaal naar voren geschoven.

WOONCULTUUR

**Wij wonen!
maar wonen wij?**

**ARCHITEKT BRAEM
AAN HET WOORD**

«Een Belg wordt geboren met een baksteen in zijn maag. Hij wil zijn eigen huis hebben, opgevat volgens zijn normen, want hij is een onvoorwaardelijke individualist, en vraagt dan onuitloosbaar zijn politieke aan het algemeen nut.

De meeste architecten brengen niet voldoende ethisch besef op om de smaak van het publiek te helpen vormen. Ze leggen er niet wakker van, ze zijn er enkel maar op uit ook de meest snelle bedragsela van hun kinden zo veel mogelijk op papier te zetten, in de soete hoop alomt een steeds rijker en overvrijger klassenkring te verdienen.

Dat is de opinie over de Belg en over de Belgische architecten. Zo niet is BRAEM het ook bewijzen hij:

«Miss is een schoolvoorbeeld van de neo-kapitalistische consumptie-industrie, op zijn smalst. Bourgeois tot en met iedereen hier te door de rijkdom verzoekt, besmet met de prestige-hoor, iedereen moet nodig zijn stand hoog houden, het is haast een obscurie om met zijn welvaart te pronken.»

Renaat Braem schrijft verder in zijn brochure: «Een goede base voor ruimtelijke ordening onder economische democratie en nieuwe, ideale plannen, in socialistische politiek, hij

HOE WONEN WIJ ?
Waarvan droomt U? Van een hypermodern appartement in deze luxueuze building, of van dit huis op de heuvel te midden van de ongerepte natuur?

Figuur 7: “Keuzevraag: “Waarvan droomt U? Van een hypermodern appartement in deze luxueuze building of van dit huis op de heuvel te midden van de ongerepte natuur?” (“Wij wonen! Maar wonen wij?”, *Golflengte Cultuur*, 7 (aug. 1969), 4.

Repro AMSAB)

Vanaf het einde van de jaren zestig kende de woonvoorlichting van het middenveld een belangrijke koerswijziging. De nadrukkelijk moraliserende lessen werden vervangen door edu-tainment en woonvormingswerk. De voorbeeldwoningen van de Boerinnenbond, en de ingerichte sociale woningen als kijkwoning van KAV en het West-Vlaamse *Provinciaal Comité ter Bevordering van de Wooncultuur* (1931-1996), illustreren dit. Geïnteresseerden konden zelf ontdekken wat hen interesseerde. In dezelfde lijn waren de Ideeënbeurzen die KAV in de jaren 1970 organiseerde.¹⁰

Terwijl het middenveld rond 1960 nog aan architecten-gastsprekers vroegen hoe het moest, trainde hij in 1976 hun leden om hun wensen en verlangens te ontdekken en te communiceren met architecten en bouwpromotoren, de nieuwe spelers op de markt. Vooral de Jonge Gezinnenwerking van de BGJG zette in op die sensibilisatie.

Gefilterd comfortmodernisme

Daarnaast promootten de organisaties een gefilterd comfortmodernisme: een moderniteit die bestaat uit het streven naar comfort, zoals centrale verwarming, volautomatische wasmachine, een koelkast of diepvries, en rationele (lees: arbeidsbesparende) werkmethoden, zoals zittend werken (i.p.v. staand).

Figuur 8: De promotie van zittend werken door KAV (Vrouwenbeweging, febr. 1961) (repro. KADOC)

Figuur 9: Uitschuifplankje om zittend te werken in de keuken van een voorbeeldwoning van de Boerinnenbond uit 1959 te Kessel-Lo (© Els De Vos, 2003)

De filtering gebeurde volgens hun ideologie. Terwijl arbeidsbesparende en hygiëne bevorderende comfortgoederen volop werden geprezen, was dit voor vrijetijds- en ontspanningsgerichte goederen veel minder het geval. Het omgaan met de 'nieuwkomer' in de woonkamer, de televisie, werd zorgvuldig besproken en geregistreerd.¹¹ De televisie werd immers gezien als een indringer die de rust, warmte en de intimiteit van het familieleven zelf, drie eigenschappen die aan de schouw werden toegeschreven, verstoort.¹² Dit werd beeldend verwoord in een educatief rollenspel in *Raak*, het ledenblad van de Katholieke Werkliedenbonden, uit 1964. Daarin verweet Lea haar man Theo dat hun avonden al veertien dagen lang door de tv werden bedorven wegens de Ronde van Frankrijk, een toneelstuk, een boksmatch, enzovoort. De tv-sterren zouden zo meer "intimiteit" krijgen dan zijn eigen vrouw. Verder waarschuwde ze hem dat de tv schadelijk was voor zijn ogen, zijn zenuwen kon overbelasten en dat hij zo zijn vrienden en eigen zoon verwaarloosde. Op dat moment schrok Theo wakker en besloot de kapstok te gaan herstellen die al een tijdje stuk was en maar niet gerepareerd was geraakt. Moraal van het verhaal, zo eindigde het artikel: "Het is nodig matig te zijn. Tv kan het gezellige familieleven in de weg staan en dat is misschien wel het grootste nadeel."¹³ Opvallend was dat vooral vader en de kinderen volgens het middenveld verslaafd konden raken aan dit kastje waardoor hun ogen, zenuwen, (huis)werk, vrienden en in het geval van de mannen ook hun vrouw, eronder zou lijden. Daarom moest het gebruik door de vrouw des huizes gereguleerd worden door vooraf een programma op te stellen. Het toestel moest ook zo geplaatst worden dat hij 's avonds goed zichtbaar

was, maar overdag verdween, bij voorkeur in een kast of afsluitbare nis. Ettelijke pagina's wijdde het middenveld, gesteund door de overheid, aan dit zogenoemde 'probleem van de dag'.¹⁴ De plaatsing van de televisie was een evenwichtsoefening tussen enerzijds de theater-principes die optimaal kijk- en luisterplezier garandeerden en anderzijds het afremmen van de dominantie van het spelend toestel op de woonkamer. Geschikte televisiemeubels, een goede hoogte van de tv zodat iedereen het kon zien, een kijkafstand tussen 2,5 en 4m en een passende verlichting en belichting behoorden tot de eerste categorie.¹⁵ Evenmin mochten de zichtlijnen naar het apparaat doorsneden worden door belangrijkste looplijnen in de kamer, want daardoor zouden de passanten het rustige tv kijken verstoren. De raadgevingen die verband hielden met de tweede categorie waren veel complexer. Het dominante karakter van de televisie op het huiselijke leven moest ingeperkt worden volgens het middenveld.¹⁶ KAV en interieurarchitecten zoals Jos De Mey pleitten voor een hergebruik van de "beste kamer" als televisiekamer. Maar bij voorkeur verkoos het middenveld een aparte televisiekamer. Indien het niet anders kon, kon het apparaat in een hoek of langs een muur van de woonkamer worden geplaatst. Een kast of nis vond hij de meest esthetisch verantwoorde oplossing. 's Avonds moesten alle kijkers het grote oog goed kunnen zien, maar overdag hoefde men niet op een "lelijk stuk bol, spiegelen glas" te kijken.¹⁷ De campagnes rond matig TV-gebruik en een juiste plaatsing hebben er in ieder geval voor gezorgd dat de televisie in Vlaanderen niet gebruikt wordt zoals in de Mediterrane en Latijns-Amerikaanse landen: als een radio die van 's morgens tot 's avonds speelt.

66

Terwijl de tv, gepercipieerd als een bedreiger van de huiselijkheid, veeleer tot eensgezindheid leidde, verschilden de organisaties over andere zaken van mening. De boerinnenbond promootte heel intensief de achteringang met daaraan een zogenaamd 'spoelcentrum': een ruimte waar men zich kon omkleden, wassen en zaken (groenten, vuile laarzen, enzovoort) kon 'spoelen' in een wasbak. Het spoelcentrum diende meestal ook als wasplaats. Deze ruimte was volledig in functie van een landelijke levenswijze, waar men 's avonds van het land komt en zich verfrist vooraleer het huis te betreden. De andere organisaties adviseerden een badkamer op de eerste verdieping nabij de slaapkamers volgens de logica dat men zich 's morgens bij het opstaan opfrist vooraleer naar het werk te gaan. Geleidelijk aan heeft deze woonwijze het gehaald. In de meeste toenmalige landbouwerswoningen is ondertussen een slaapkamer op de verdieping omgebouwd tot badkamer. Ook andere verschilpunten waren nauw gerelateerd aan de landelijke levenswijze: landbouwers hadden beduidend meer aan diepvriezers, terwijl stedelijke bewoners, en zeker flatbewoners, vooral nood hadden aan een koelkast ter vervanging van een kelder of koele berging.

De inrichting van de woonkamer, en dan vooral het belang van de haard, was een belangrijke breuklijn tussen de christelijke organisaties en de andere. Commerciële vrouwenbladen, zoals *Libelle*, *Meubles et Décors* en *Rijk der Vrouw*, behandelden ook wel verschillende types haarden, maar de christelijke organisaties stonden er het langst bij stil, want voor hen was de haard symbolisch belangrijk. Veelbetekenend heette het naoorlogse tijdschrift van de Boerinnenbond vanaf 1949 *Bij de Haard*, ook al zorgde op dat moment een Leuvense stoof of een kachel voor de verwarming in zowat elke boerwoning.¹⁸ De haard symboliseerde niet alleen de eenheid van het gezin (de hoeksteen van de katholieke gemeenschap) en de geborgenheid tegen de buitenwereld (zoals het gevaar van het socialisme en communisme tijdens de Koude Oorlog), maar ze was ook de plaats waar het geloof werd getoond. De haard had immers een religieuze altaarfunctie. Het was de plaats waar het kruisbeeld werd gehangen zodat iedere bezoeker meteen wist dat hij in een christelijke familie te gast was. Bij de inwijding van de 150ste voorbeeldwoning van de Boerinnenbond in 1970 door de bisschop vormde het moment waarop de heer des huizes het kruisbeeld aan de haard hing, één van de hoogtepunten die vereeuwigd werden op foto.

Figuur 10: De bouwheer van de 150ste voorbeeldwoning uit 1970 hangt het kruisbeeld aan de schouw (repro. KADOC fotocollectie Boerinnenbond).

Maar de aankleding van de schouw van die woning onthult nog een andere connotatie. Op de haard prijkte de spreuk "Eigen haard is goud waard". Als *pars pro toto* van het huis, herinnerde ze aan het 'eerste stichtingsvuur'. Tegelijk symboliseerde ze de eenheid van het gezin en het belang van het woningbezit. Eigendomsverwerving was immers een belangrijke pijler van het beleid van de Christelijke Volkspartij die via de Wet De Taeye uit 1948 via premies en goedkope leningen het bouwen van een eigen woning stimuleerde. Gezien de haard als middelpunt van het gezin werd voorgesteld, ging ze ongewild in rivaliteit met de televisie die 's avonds alle aandacht opeiste. Deze wedijver was dan ook een kwestie waar de organisaties een gepaste oplossing voor zochten, en slechts zelden vonden. De socialisten daarentegen besteedden nauwelijks aandacht aan de haard, wat niet zo verwonderlijk is gezien haar 'conservatieve' connotaties.

Steunend op een onderzoek van de Nederlandse psychologe Mary Zeldenrust-Noordanus werd de woonkamer door de Socialistische Vooruitziende Vrouwen SVV afgedaan als minder belangrijk en vooral een pronkkamer voor de 'conservatieven' en de 'katholieken'. "Op het stuk van comfort heeft het salon nu de plaats geruimd voor de efficiënt ingerichte keuken. De oude betekenis van comfort, het passieve begrip, het statische dat zich in decoratie en ornament uitte, is nu voorbijgestreefd door datgene wat comfort is d.w.z., aangepast aan het doel waarvoor het bestemd is. [...] Comfort betekent nu datgene wat de bezitter "plus fort" sterker dus, meer paraat voor actie, kortom meer dynamisch maakt. Beschouwen wij de woning, meer bepaald de keuken dus functioneel", aldus *Stem der Vrouw* in februari 1968.¹⁹

De "jongeren, de intellectuelen en de links georiënteerden", waartoe de socialisten werden gerekend, waren, volgens deze studie, meer gewonnen voor de "moderne, d.w.z. functionele woninginrichting, dan de rechts georiënteerden, de ouderen en de minder ontwikkelde personen die meestal de traditionele of behoudsgezinde verdedigen".²⁰ Een sterk gepolariseerd beeld werd geschetst van enerzijds de aan de haard gebonden vrouw van de "conservatieven"; en anderzijds de geëmancipeerde, buitenhuiswerkende vrouw die gesteund wordt "in socialistische rangen", en die een interieur verkiest "in de geest van besparing van tijd, arbeid en moeite". De "conservatieve man" zou volgens deze studie "autoritair" zijn in de binnenhuisinrichting die vooral een "uiting van standing en prestige" zou zijn. In het "gezin met vooruitstrevende opvattingen" zou men een rationele inrichting verkiezen die het werk van de vrouw aanzienlijk kon verlichten: een "machine om in te werken en te wonen".²¹

Dit beeld was duidelijk gekleurd en zelfs foutief. In de praktijk promootten alle organisaties, zowel de katholieke als de socialistische, eenzelfde materiële cultuur in de keukens. Beide waren gewonnen voor een goed uitgeruste keuken, maar ze koppelden daaraan een andere ideologie. Waar de SVV bij voorkeur collectieve keukens, maar in het andere geval goed uitgeruste

laboratoriumkeukens promootte om het werk van vrouwen te verlichten zodat ze ook uit werken konden gaan, pleitten de christelijke organisaties ook voor dergelijke keukens in de jaren zestig, maar wel om andere redenen. Zij wilden vooral dat vrouwen meer tijd kregen om aan hun huis, hun gezin en vanaf het eind van de jaren 1960 ook aan zichzelf te besteden. Later, vanaf de jaren 1970, werd er over het algemeen terug voor een grote woonkeuken gepleit die (half)open was naar de woonkamer. Op die manier kon de vrouw haar kinderen beter in de gaten houden, en omgekeerd, werd het gezin meer betrokken bij het kookgebeuren. Via kookcursussen voor mannen werden echtgenoten aangemoedigd om ook zelf achter de potten te gaan staan.²²

Figuur 11: Open keuken in een modelappartement te Brugge in 1978, ingericht door het West-Vlaamse *Provinciaal Comité ter Bevordering van de Wooncultuur*. (Repro. Provinciaal Archief West-Vlaanderen)

Verschuivende mannentaken

De open keuken ging gepaard met een meer geëmancipeerde vrouwbeeld. Anderzijds werd de was en de plas zoveel mogelijk aan het oog van bezoekers of zelfs de andere huisgenoten onttrokken. Was-, strijk- en naaikamers werden vooral in de kelder of in andere afgesloten plaatsen geadviseerd. Deze locatie weerspiegelt de rol van de vrouw. Het schoonmaken en verzorgen van de kledij bleef duidelijk haar taak en die werd zo veel mogelijk onzichtbaar gehouden voor de andere leden. Er werd zelfs nadrukkelijk geadviseerd om de grote schoonmaak in de periode voor Pasen 'in den duik' te houden, als

de kinderen op school waren en de vader naar het werk, zodat zij er zo weinig mogelijk hinder door ondervonden.

Toch werden mannen ook ingeschakeld bij dit jaarlijks gebeuren. De kleine herstellingen en het oliën en (her)schilderen van de raam- en deurkozijnen was hun taak. Ook het onderhoud van tuin en auto behoorde tot hun takenpakket. De garage was meestal de plek waar hun werkbank en ander materiaal stond en waar ze hun gang konden gaan. Het is veelzeggend dat de vrouwenorganisaties die alle ruimten van het huis, van de zolder tot de kelder, gedetailleerd bespraken, haast volledig aan de garage voorbij gingen. Deze relatief grote kamer werd belicht enkel in het mannenblad van de Katholieke Werkliedenbonden KWB en van de Boerenbond. De autobergplaats – ook al diende ze eveneens als wasplaats voor de vrouwen en speelplaats voor de kinderen – had overduidelijk mannelijke connotaties. Samen met de tuin was het de plaats van mannelijke huiselijkheid.²³

De belangrijkste verdienste van het middenveld was ongetwijfeld dat de leden aangezet werden om doelbewust na te denken over hun woning. Vooral de Boerinnenbond slaagde in haar bewustmakingsproces volgens architect Jozeph Delanghe die vaak voor hem werkte: “De boeren waren beter ingelicht. Ze wisten prefect wat ze wilden. Een achterinkom en de oriëntatie waren belangrijk. Een ander zei: ‘k Wil een huis met vier slaapkamers. Maar zij wisten concreet wat ze wilden.’”²⁴ Ondanks de mediërende houding van het middenveld, werd zijn advies in de realiteit niet altijd gevolgd. Tijdsbesparende doorgeefkasten en uitschuifplanken zijn er nog genoeg te vinden, maar zittend werken bleef iets voor oudere vrouwen. Niettemin plaveide het middenveld de weg naar de betere architectuur. Mevrouw Van Rompay, die in 1970 als regentes huishoudkunde de cursussenreeks van KAV over wooncultuur begeleidde in Turnhout, vertelde hoe haar kijk op het wonen daardoor radicaal veranderde.²⁵ Ze raakte zo overtuigd dat ze haar man kon overhalen om hun dure klassieke meubelen achter te laten en met architect Lou Janssen modern te bouwen. Naar progressiviteit toe, kan hun woning wedijveren met deze uit de Vlaamse Ardennen, al kwam ze een goede twintig jaar later.

*Dr. Els De Vos, docent faculteit Ontwerpwetenschappen van de associatie
Artesis – Universiteit Antwerpen.*

Figuur 12: Interieur van de woning Van Rompay in Beerse, ontworpen van Lou Jansen uit 1972 (© foto uit collectie van de bewoners)

Noten

- 1 Mailcorrespondentie met André Goddeeris, juni 2012.
- 2 BERVOETS, OLDENZIEL. "Vrouwenorganisaties als producenten van consumptie en burgerschap", *TSEG*, 2002/3, 273-300; OLDENZIEL, e.a., "Het huishouden tussen droom en werkelijkheid", SCHOT J.W., e.a. (eds.), *TIN, IV*, Zutphen: Walburg Pers (2001), 110-116; BERENDSEN, VAN OTTERLOO, "Het 'gezinslaboratorium'", *TSEG*, 28 (2002) 3, 108; OLDENZIEL, BOUW (eds.), *Schoon genoeg!*, Nijmegen: SUN (1998); VAN MOORSEL, *Contact en controle*, Amsterdam: SUA (1992), 10-11; CIERAAD, "Milk bottles and model homes" *Journal of Architecture*, 9 (2004) 4, 431-444.
- 3 Voor een gedetailleerde bespreking van neo-zuilen, zie HELLEMANS, *Strijd om de moderniteit*, KADOC-Studies 10, Leuven: Universitaire Pers (1990), 229-252.
- 4 Meer over deze werking, in: Els De Vos, "De fermette als woonideaal in Vlaanderen. Architecten, de overheid, het middenveld en enkele bewoners over deze droomwoning tijdens de jaren '60-'70", *Van Mensen & Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 6 (2008) 2, 131-179.
- 5 Interview Hansens, Kessel-Lo, 30/11/2003.

- 6 Deze woning werd besproken in een vorig nummer: Els De Vos, "De fermette als woonideaal in Vlaanderen. Architecten, de overheid, het middenveld en enkele bewoners over deze droomwoning tijdens de jaren '60-'70", *Van Mensen & Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 6 (2008) 2, 131-179.
- 7 Nationaal ondervoorzitster Jeanne Van der Veken stelde in 1953 onomwonden: "Aan diegenen die beweren dat de woningcomplexen aan het gezinsleven schaden, zeggen wij ronduit niet hun mening te delen. Het gezinsleven heeft de waarde die de leden waaruit het gezin bestaat, het zullen kunnen en willen geven. Een familie van een hoog moreel peil, welke een groot belang hecht aan het gezinsleven, kan zowel in de flatwoning als in de ééngesinswoning haar levenswijze opbouwen, in: VAN DER VEKEN, "Is hoogbouw een oplossing?", *SdV*, (1953) 8, 6-7.
- 8 Pleidooi voor groepsvoorzieningen: BLIECK, "De SvV en de woningkwestie", *SdV* (1946), 8, in: VANWEEHAEGHE, *De socialistische vrouwen*, (1983), o.c., 363, zie ook: JOTA, "De keuken als inzet", *SdV*, (1960) 1, 4; MARTEL, "Een ziekte van onze tijd", *SdV*, (1966) 1, 15-16. Pleidooi voor individueel comfort: DELEPIERRE, "Hoe wonen wij?", *SdV*, (1966) 10, 3, 20; DELEPIERRE, "Een enquête waaraan de S.V.V. meewerkte", *SdV*, (1969) 6-7, 9-10; "Van de met lavendel geparfumeerde linnenkasten", *SdV*, (1972) 1, 3-4.
- 9 "Wij wonen! Maar wonen wij?", *Golflengte Cultuur*, 7.
- 10 Meer over de initiatieven en ideeënwoning van de KAV in: Els De Vos, "'Beter wonen om een vrijer mens te zijn.' Wooncultuur als middel tot emancipatie?", *Rapporten van het Centrum voor Genderstudies-UGent*, ISBN 9789038210933, nr. 16 (2007), 85-119.
- 11 "Uw visie op tele-visie", *De Bond*, 24/02/1961, 24; "Wie, wat, hoe in de televisie", *De Bond*, 8/09/1961, 3; "TV-ogen", *Het probleem TV en de kinderen. Hoe kan je ermee omgaan?*, *Vrouw in middenstand en burgerij*, (febr. 1960) 16, 17; MERTENS, "Wij en de televisie", *Vrouw in middenstand en burgerij*, juni/juli (1964), 16-17; "Televisie is formidabel", *Vb*, febr. (1962), 42-43. (eerste artikel van een reeks), Betty Frantzen – De Leye, "Is T.V. kijken goed voor kinderen?", *SdV*, (1961) 6, 15 (eerste van een reeks); en bijvoorbeeld: "Televisie thuis", *BdH*, (1962) 1, 6-7; P.J. De Mot, "T.V. kijken", *BdH*, (okt. 1965), 42-43.
- 12 Nederlands Antropologe Irène Cieraad heeft het in dit verband over het "koekoeksjong" in een familienest. CIERAAD, "Van haardscherm tot beeldscherm." (2006), 27-47.
- 13 "Bij de dokter. Zetten we de TV op?", *Raak*, (okt. 1963) 5, 14-15, T. VERLEYEN, "De tv een macht", *Raak* (April 1964) 12, 9-11.
- 14 d'HELLEM-DE VLOED, REYNDERS, *Beter Wonen*, St-Andries: Provincie CW-WVI, (1967), 79.
- 15 Het toestel mocht noch voor het raam, noch tegenover het raam geplaatst worden, omdat het beeld anders moeilijker waarneembaar was door respectievelijk tegenlicht en spiegeling. B.v. DE MOT, "T.V. kijken", *BdH*, 53 (1965) 10, 42-43; DE VLOED, "Meubeltjes voor radio, pick-up en televisie", *Vb*, 43 (1960) 10, 10-11; LUCAS V., "Het radio- en TV-toestel in een goede wooninrichting", *LE*, (jan. 1970), 32-33; MERTENS, *Wij en de televisie*, VM&B, (jun./jul. 1964), 16-17.
- 16 LUCAS, "Het radio- en TV-toestel in een goede wooninrichting", *LE*, (jan. 1970), 32-33; "Televisie is formidabel", *Vb*, 45 (1962) 2, 42-43; PORIAU, "Waar die tafel

- en waar die kast?", *Vb*, (mei 1965), 12-13.
- 17 (Nadruk uit 'Doe het zelf'), "Suggesties voor de plaatsing van uw TV", *LE*, (1967) (jun.), 266-267.
 - 18 Meer over de naamswijziging naar "Bij de haard" in: RENS, *De Boerinnenbond 1945-1971*, ongep. licentiaatverhandeling geschiedenis, KULeuven (1985), 27. Meer info over dit blad, zie FLOUR, e.a., *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België*, Brussel: Ministerie van Arbeid en Tewerkstelling (1995), 21-25.
 - 19 DE SCHAMPHELEIRE, "De keuken, spil van de woning", *SdV* (1968) 2, 7
 - 20 JOTA, "Levensstijl en wooncultuur. Links en rechts spreken een andere taal", *SdV*, 46 (1960) 2, 8.
 - 21 JOTA, "Levensstijl en wooncultuur.", *SdV*, 46 (1960) 2, 8.
 - 22 Zie onder meer: "De man in de huishouding", *Vb*, (1960) 7, 6; "Wat ge doet, doe het goed! Salon voor mannen", *Vb*, (1964) 2, 20-21; "Trek-uw-plan. Kookles voor de man", *Vb*, (1964) 12, 18.
 - 23 DE VOS Els, HEYNEN Hilde, "Uncanny and In-Between. The Garage in Rural and Suburban Belgian Flanders", *Technology and Culture* 52 (2011) 4, 757-787.
 - 24 Interview Delanghe, Gent (02.10.2004).
 - 25 Meer info over deze casus in: DE VOS Els, "Modern en toch gezellig: drie interacties tussen architect en bouwheren", in: DE BONT Yves, STRAUWEN Francis, *Architectuur in de golden sixties. De Turnhoutse school*, Tiel: Lannoo Campus, forthcoming (2012), 41-46.

Voor meer referenties verwijs ik naar mijn boek: Els De Vos, Hoe zouden we graag wonen? Woonvertoegen in Vlaanderen tijdens de jaren zestig en zeventig, Leuven: Universitaire Pers Leuven (2012).